

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

GÜVENLİĞİ YENİDEN DEĞERLENDİRMEK: STRATEJİK İTTİFAKTAN HAYAL KIRIKLIĞINA ERMENİSTAN'IN KGAÖ YOLCULUĞU

M. Turgut DEMİRTEPE¹

Öz

Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) 2002 yılında, Rusya'nın öncülüğünde eski Sovyet devletlerini kapsayan bölgesel bir güvenlik örgütü olarak kurulmuştur. Temel amacı üye devletler arasında işbirliğini ve kolektif savunmayı geliştirmektir. Ermenistan'ın KGAÖ ile ilişkisi, örgütün kuruluşundan bu yana güvenlik stratejisinin temel taşlarından biri olmuştur. İstikrarsız bir bölgede denize kıyısı olmayan küçük bir ülke olarak Ermenistan, güvenlik garantileri ve bölgesel sorunlarla mücadelede yardım için KGAÖ'ye güvenmiştir. Öte yandan, Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tehdit eden irredentist politikaları, özellikle Dağlık Karabağ üzerindeki hak iddiaları ve mütecaviz tutumları, Azerbaycan'la olan çatışmaları körüklemiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye ile olan ilişkilerde düşmanca bir yaklaşım sergileyen Ermenistan, Kars Antlaşması'nı tanımamış ve soykırım iddialarını uluslararası platformlarda yaymaya çalışmıştır. Bu politikalar, Ermenistan'ın kendi güvenlik sorunlarını derinleştirirken, bölgesel gerilimleri de tırmandırılmış ve güvenlik garantisi olarak KGAÖ'ye olan bağımlılığını artırmıştır. Ancak Ermenistan'ın örgütten gerçekçi olmayan beklentileri çoğu zaman karşılanmamış, bu da hayal kırıklığına ve stratejik önceliklerini yeniden değerlendirmesine yol açmıştır. 2020'de 44 gün süren 2. Karabağ Savaşı, Güney Kafkasya'daki istikrarsızlığı ve Ermenistan ile Azerbaycan arasında uzun süredir devam eden sorunu yeniden gündeme getirmiştir. KGAÖ üyesi olan Ermenistan tırmanan çatışmanın ortasında güvenlik ittifakından yardım istemiş, ancak Rusya'nın müdahaleyi reddetmesi bölgesel dinamiklerin karmaşıklığını ortaya koymuş ve çatışmanın sonucu üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Bu makale Ermenistan-KGAÖ ilişkilerinin dinamiklerini incelemekte, Ermenistan'ın örgütten beklentilerini ve hayal kırıklığına katkıda bulunan faktörleri analiz etmekte ve 2. Karabağ Savaşı sonrası Ermenistan'ın KGAÖ'den uzaklaşmasının bölgesel jeopolitik üzerindeki etkilerini irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ermenistan, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, Rusya, Bölgesel Güvenlik, 2. Karabağ Savaşı

JEL Kodları: F52, F53

Başvuru: 08.07.2024 **Kabul:** 24.08.2024

¹ Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi BİİBF, mtdemirtepe@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6191-5085

REEVALUATING SECURITY: ARMENIA'S TRAJECTORY FROM STRATEGIC ALLIANCE TO DISILLUSIONMENT WITHIN THE CSTO²

Abstract

The Collective Security Treaty Organisation (CSTO), established in 2002 under Russia's leadership, serves as a regional security alliance comprising former Soviet states, with its primary aim being the enhancement of cooperation and collective defence among its members. Armenia's affiliation with the CSTO has, since the organisation's inception, constituted a fundamental element of its national security strategy. As a small, landlocked state situated in a geopolitically volatile region, Armenia has relied heavily on the CSTO for security guarantees and assistance in managing regional threats. Nonetheless, Armenia's irredentist policies, which have persistently undermined Azerbaijan's territorial integrity—most notably through its assertions of sovereignty over Nagorno-Karabakh and its associated aggressive posture—have significantly exacerbated its conflict with Azerbaijan. Compounding these tensions, Armenia has maintained a hostile stance toward Turkey, refusing to acknowledge the Treaty of Kars and actively seeking international recognition for its genocide claims. These actions have not only intensified Armenia's own security challenges but have also escalated regional tensions, thereby increasing the country's reliance on the CSTO as a security umbrella. However, Armenia's expectations of the CSTO have frequently proved unrealistic, often resulting in unmet demands, subsequent frustration, and a reassessment of its strategic priorities. The Second Karabakh War in 2020, which persisted for 44 days, reignited the South Caucasus' instability and revived the protracted conflict between Armenia and Azerbaijan. Despite its membership in the CSTO, Armenia's appeal for assistance amid the intensifying hostilities went unheeded, as Russia declined to intervene. This decision underscored the intricate and often fraught nature of regional geopolitics, ultimately shaping the war's outcome in a manner detrimental to Armenia. This article delves into the complex dynamics governing Armenia's relations with the CSTO, critically evaluating Armenia's expectations of the organisation and the contributing factors to its disillusionment. Moreover, it explores the broader geopolitical ramifications of Armenia's gradual disengagement from the CSTO in the aftermath of the Second Karabakh War.

Keywords: Armenia, The Collective Security Treaty Organisation, Russia, Regional Security, The Second Karabakh War.

JEL Codes: F52, F53

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

² The Extended English Summary is located the end of the Article

1. GİRİŞ

Ermenistan'ın Rusya ile ilişkileri Güney Kafkasya bölgesinin jeopolitik denklemde büyük önem taşımaktadır. Ermeniler ve Ruslar arasındaki ilişkiler; tarihi, siyasi ve stratejik faktörler tarafından şekillendirilmiştir ve Çarlık Rusya'sının 19. yüzyılda Kafkasya bölgesine yayılmasına kadar uzanan uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Ermeni tehciri ve ardından Ermenilerin Rusya'ya göçü iki halk arasındaki kültürel ve toplumsal bağları daha da derinleştirmiştir. Sovyet döneminde Ermenistan, SSCB'nin kurucu cumhuriyetlerinden biri haline gelerek Sovyet ideolojisinin öngördüğü Moskova merkezli siyasi, ekonomik ve askeri entegrasyonun bir parçası olmuştur. Dolayısıyla Ermenistan ile Rusya arasındaki güvenlik işbirliğinin temelleri, Ermenistan'ın SSCB içinde Moskova'nın güvenlik aygıtı ve savunma altyapısıyla yakından bağlantılı bir kurucu cumhuriyet haline geldiği Sovyet döneminde atılmıştır.

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan Ermenistan, bölgesel çatışmalar, ekonomik istikrarsızlık ve jeopolitik belirsizlik gibi sayısız zorlukla karşı karşıya kalmıştır. SSCB'nin çözüldüğü ve bölgede yeni cumhuriyetlerin ortaya çıktığı kaotik bir ortamda Ermenistan'ın geçmişten kesintisiz olarak sürekli taşıdığı irredentist yaklaşımına devam ederek Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü hedef alması ve Dağlık Karabağ bölgesine yönelik mütecaviz tutumu da bu sürece katkıda bulunmuştur (Özkan, 2006: 118-137; Kasım, 2012: 135). Ayrıca bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden biri olmasına rağmen Türkiye'ye yönelik düşmanca tutumu, Kars Antlaşması'nı tanımaması ve soykırım iddialarını uluslararası platformlarda kabul ettirme stratejisi de bölgesel gerilimi artıran önemli etkenlerden olmuştur. Ermenistan büyük ölçüde kendi oluşturduğu güvenlik sorunlarını çözebilmek için eski Sovyet müttefikinden destek ve güvenlik garantileri aramış, bu bağlamda Ermenistan-Rusya ilişkileri yeniden önem kazanmıştır. Çatışmalar ve jeopolitik rekabetlerle dolu istikrarsız bir bölgede güvenlik garantilerine ihtiyaç duyan Ermenistan, güvenlik çıkarlarının kilit bir müttefiki ve destekçisi olarak Rusya'ya yönelmiştir. Güçlü milliyetçi hislerin olduğu hâkim olduğu bir ortamda bağımsızlığını yeni kazanmış birçok devlet Moskova'nın bölgede askeri hâkimiyetini devam ettireceği düşüncesiyle Rusya ile askeri ve güvenlik ilişkilerine girmekten kaçınırken (Weinstein, 2007: 169) Ermenistan'ın Rusya tercihinde yapısal faktörler kadar politik elitin Rus ve Rusya algısı da etkili olmuştur (Aberg and Terzyan, 2018: 151-172).

Ermenistan'ın Sovyet sonrası güvenlik mimarisi başlangıcından itibaren Rusya ile ittifakı ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) üyeliği ile sağlamlaştırılmıştır. Bu stratejik uyum, Ermenistan'ın ulusal güvenliğini, özellikle de Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan ile yaşadığı uzun süreli çatışma zemininde korumayı amaçlamıştır. Birçok eski Sovyet devletinden oluşan bir askeri ittifak olan KGAÖ, kriz zamanlarında karşılıklı koruma ve destek vaat ederek Ermenistan'ın savunma stratejisinin temel taşı olarak görülmüştür (Minasyan, 2013).

Ancak 2020'deki 2. Dağlık Karabağ Savaşı bu güvenlik çerçevesindeki önemli sınırlamaları ortaya çıkarmıştır. Ermenistan'ın çatışma sırasında ve sonrasında defalarca yardım çağrısında bulunmasına rağmen, KGAÖ Ermenistan'ın toprak

bütünlüğüne yönelik bir saldırı olmadığı için müdahaleyi reddetmiş ve krize diplomatik yollarla çözüm bulma yaklaşımı geliştirmiştir. Rusya'nın konjonktürel olarak içinde bulunduğu güvenlik iklimiyle ve üye devletlerin krize yaklaşım farklılıklarıyla da yakından bağlantılı olan bu tutum, Ermenistan'da KGAÖ'nün etkinliği ve Rusya'nın desteğine olan bağımlılığı konusunda yaygın bir hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Takip eden yıllarda Ermenistan, ulusal savunmasını güçlendirmek için yeni ortaklıklar arayışına yönelerek güvenlik ittifaklarını yeniden değerlendirme ve nihayetinde yeniden tanımlama yoluna girmiştir.

Bu makale, Ermenistan'ın KGAÖ'ye bağımlılığından alternatif ittifaklar arayışına kadar güvenlik politikasının evrimini incelemektedir. Çalışmanın amacı, Ermenistan'ın KGAÖ'den uzaklaşmasına katkıda bulunan faktörleri ve bunu takip eden diplomatik ve stratejik değişimleri birincil ve ikincil kaynaklara dayalı olarak betimleyici analiz yöntemi ile değerlendirmektir. Çalışmada, Ermenistan'ın KGAÖ çerçevesindeki güvenlik beklentilerinin karşılanmamasının, ülkeyi güvenlik ortaklıklarını çeşitlendirmeye ve Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmaya iten stratejik bir eksene yol açtığı öne sürülmektedir. Makale, Ermenistan'ın güvenlik duruşunu şekillendiren tarihsel bağlamı, kilit olayları ve diplomatik girişimleri inceleyerek, Ermenistan'ın 2. Karabağ Savaşı sonrası dönemdeki yeni stratejik yönelimine ilişkin kapsamlı bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır.

2. Yeni Cumhuriyetin Güvenlik Arayışı

Sovyet sonrası dönem boyunca çoğu Ermeni siyasetçi Rusya liderliğinde kurulan örgütlere katılımı Erivan'ın güvenlik mimarisinin önemli bir bileşeni olarak gördü. Ermenistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında (1991-1998) cumhurbaşkanı olan Levon Ter-Petrosyan yeni devletin ayakta kalabilmesi ve güvenliğin temini için Rusya'nın yardım ve desteğinin vazgeçilmez olduğuna inanıyordu. Bu nedenle bağımsızlık sürecinde SSCB'yi "şovenistik imparatorluk" olarak gören milliyetçi hareketin belirlediği politik iklimle rağmen (Terzyan, 2016: 145-146) Ter-Petrosyan kısa süre sonra Ermenistan-Rusya ilişkilerinin güçlendirilmesi gerektiğini savunmaya başladı ve Ermenistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve Kolektif Güvenlik Anlaşması'na (daha sonra KGAÖ) katılımı konusunda tereddüt etmedi. Nitekim Erivan'ın Sovyetler Birliği'nin çözülüşü sürecindeki kaotik ortamda yeniden gündeme getirdiği Dağlık Karabağ'a yönelik Ermeni talepleri saldırganlığa dönüşmüş ve Dağlık Karabağ'da şiddetli bir etnik çatışmaya yol açmıştı (Özkan, 2013: 110-117). Ter-Petrosyan, bölgede yaşanan şiddetli çatışma sırasında Rusya'nın siyasi ve askeri desteğinin ancak Ermenistan'ın Rusya liderliğindeki oluşumlara katılması ile mümkün olabileceğini savunuyordu. Ter-Petrosyan'a göre, Erivan kökleri geçmişe dayanan tarihsel Ermeni-Rus dostluğunu yeni dönemde de sürdürdüğü takdirde Moskova'nın çıkarlarını dikkate almayan Azerbaycan ve Gürcistan karşısında güvenlik çıkarlarını koruyabilir ve Dağlık Karabağ konusunda da garantör olarak hareket edebilirdi (Grigoryan, 2014: 98-99). Nitekim Ter-Petrosyan'ın konjontürü okuması büyük ölçüde sahadaki gerçeklikle örtüşüyordu. Rusya'da Avrasyacılığın yükselişe geçtiği, Azerbaycan'da Moskova karşıtı NATO ve Ankara yanlısı Ebulfez Elçibey'in iktidara geldiği bir evrede Rusya'nın Dağlık Karabağ çatışması sırasındaki

tutumu Ermenistan'a askeri destek sağlama yönünde hızla değişti (Abushov, 2019: 78; Panossian, 2001: 145).

Dağlık Karabağ'da 1994 yılında ateşkes sağlandıktan sonra Rusya'nın Ermenistan'daki siyasi etkisi ve askeri varlığı artmaya devam etti. Erivan-Moskova ilişkileri stratejik bir tercih olarak görülen niteliğinden dolayı iç politikadaki krizler ve lider değişimlerinden de etkilenmedi. Her ne kadar nüanslar olsa da, klasik dış politika konuları -savunma, ittifaklar ve önceliklerin belirlenmesi- değişmeden kaldı. Bu durum, büyük ölçüde, Ermenistan'ın yüz yüze olduğu temel meselelerin aynı kalmasından ve karar vericilerin toplumsal zihniyete hâkim dar milliyetçi perspektifi aşabilecek ve bunun bedelini ödemeye hazır bir siyasal cesareten yoksun olmalarından kaynaklandı. Başka bir deyişle, yöneticiler iç politikadaki istikrarsızlığın da etkisiyle dış politikada egemen geleneksel paradigma ve müttefikler konusunda bir değişime soğuk bakmakta ve alternatif seçenek görememekteydi. Bu anlamda Papazian'ın da işaret ettiği üzere, hükümetlerin iç işlerinde başarılı olamaması ve Ermenistan'daki sermaye eksikliği, uzun vadeli bir dış politik vizyon geliştirilmesine imkan vermemekte ve dış politikanın kapsamını sınırlamaktaydı (Papazian, 2006: 236).

Ermenistan'ın Rusya ile stratejik ortaklığı; savunma, güvenlik, enerji ve diplomasi dâhil olmak üzere çeşitli alanlarda çok yönlü işbirliği getirdi. Bu çerçevede Ermenistan ve Rusya arasındaki askeri işbirliği ikili ilişkilerin belkemiğini oluşturdu. Rusya'nın stratejik bir müttefiki olarak Ermenistan, Moskova'dan önemli bir askeri destek sağladı. Erivan ikili anlaşmalar ve Ermenistan'ın KGAÖ üyeliği çerçevesinde sözleşmeye dayalı olarak Rusya'dan silah satın almak için kredi temin edebildi ve ayrıca Rusya'dan piyasa değerinin altında fiyatlarla silah satın alabildi. Öte yandan bu durum Rusya'ya Ermenistan'ın silah tedariki noktasında neredeyse tekel konumu sağladı ve Azerbaycan kendi tedarikçileri çeşitlendirirken Ermenistan'ın güvenlik alanında Rusya ile kendini sınırlandırması Moskova'ya bağımlılığını ve aradaki asimetrik ilişkiyi pekiştirdi (Broers, 2019: 190; Markarov vd., 2016: 126).

Ayrıca Ermenistan ve Rusya, Kafkasya Birleşik Hava Savunma Sistemi'nin yanı sıra ortak bir Rus ve Ermeni askeri grubu oluşturmak için çalıştılar. Rusya'nın kira sözleşmesini 2044 yılına kadar uzattığı Gümrü'deki 102. Rus askeri üssü (yaklaşık 5000 personel) ve Erivan'daki Erebuni Havaalanı'nda bulunan 3624. hava üssü (filo büyüklüğünde) Rusya Federasyonu Güney Askeri Bölgesi'ne aittir (Ter-Matevosyan and Mkrtchyan, 2021: 211). Moskova için Güney Kafkasya'da önemli bir stratejik değere sahip bu askeri üslerdeki Rus birliklerinin varlığı Ermenistan'ın savunma kapasitesini artırmakta ve komşu devletlerden gelebilecek olası saldırılara karşı caydırıcı bir unsur olarak işlev görmektedir.

1997 yılında ise imzalanan dostluk, işbirliği ve karşılıklı yardım anlaşması çerçevesinde Rusya Federasyonu Federal Güvenlik Servisi'nin sınır kontrol bölümünün, Ermeni ortaklarıyla birlikte Ermenistan'ın Türkiye ve İran sınırlarını koruması hükme bağlandı. Bu anlaşma, BDT üyesi olmayan ülkelerle sınırların ortak savunmasına ilişkin bir madde içeriyordu; böylece Rus sınır muhafızlarının

Ermenistan'ın İran ve Türkiye ile olan sınırlarını kontrol etmesi kurumsallaşmış oldu. Erivan'ın Zvartnots uluslararası havaalanındaki sınır kontrol noktası da Rusya'nın kontrolü altında kaldı (Grigoryan, 2014: 99).

Rusya ve Ermenistan arasındaki askeri ve güvenlik anlaşmaları her iki ülke için de büyük önem taşıyordu ve bölgesel güvenlik ve istikrarın teminini amaçlıyordu. Ancak bu anlaşmalar, Ermenistan'ın büyük ölçüde Rusya'nın desteğine bağımlı olduğu asimetric bir ilişkiyi de ortaya koydu. Güvenlik alanındaki ikili ilişkilerde taraflar eşit ortaklar olarak görünmekle birlikte aslında ittifak Rusya'nın güvenliği sağlayacağı ve karşılığında Ermenistan'ın da Rusya ile aynı çizgide yer almasının beklendiği zımnı bir anlaşmaya dayanıyordu. Doğrudan ifade edilmemiş olsa da, Ermenistan'dan beklenen, ana güvenlik sağlayıcı olarak Rusya'nın küresel ve bölgesel hedeflerini açık ya da örtülü bir şekilde desteklemek ve bu hedefler doğrultusundaki eylemlerini onaylamaktı (Çakmak and Özşahin, 2023: 975).

3. Beklentiler ve Gerçekler: Ermenistan'ın KGAÖ Deneyimi

Bununla birlikte, iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın temel taşı ve Erivan'ın güvenlik mimarisinin merkezi, Ermenistan ve Rusya da dâhil olmak üzere birçok eski Sovyet devletini kapsayan bölgesel bir güvenlik bloğu olan KGAÖ oldu. KGAÖ, üye devletler arasında kolektif savunma ve güvenlik işbirliği için bir çerçeve görevi görmekte ve öncelikli olarak dış tehditlere karşı koymaya ve bölgesel istikrarı korumaya odaklanmaktadır. SSCB'nin çözülüşü sonrası eski Sovyet coğrafyasını kapsayan bu tür bir güvenlik işbirliği ve bölgesel askeri ittifakın kurulmasının ana nedeni, Sovyet ardılı yeni devletlerin başa çıkması gereken birçok güvenlik tehdidi ve zorlukları ile yüz yüze olması idi (Davidzon, 2022: 73).

Ermenistan'ın KGAÖ ile ilişkisi Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1990'ların başına kadar uzanmaktadır. Ermenistan 1992'de diğer bazı eski Sovyet cumhuriyetleriyle birlikte Kolektif Güvenlik Anlaşması'nı imzalayarak 2002'de KGAÖ'nün kurulmasına zemin hazırladı. O tarihten itibaren Ermenistan, başta Dağlık Karabağ sorunu olmak üzere bölgesel çatışmaların çözümünde güvenlik güvencesi ve destek arayışıyla örgütün faaliyetlerinde aktif bir katılımcı oldu. Ermenistan açısından KGAÖ üyeliği, dış tehditler ve bölgesel istikrarsızlık karşısında bir güvenlik semsiyesi ve askeri yardım sağlaması yönüyle son derece fonksiyoneldi. Diğer bir deyişle Ter-Matevosyan ve Mkrtyan'ın de işaret ettiği üzere Ermenistan, Rusya liderliğindeki örgütte ittifakın çatışmayı caydıracağı ve müttefiklerin hedef alınma olasılığını azaltacağı düşüncesiyle saldırıya uğraması halinde askeri yardımı garanti eden "siyasi bir sığınak" buldu (Ter-Matevosyan ve Mkrtyan, 2021: 205).

Ermenistan'ın KGAÖ'den beklentileri savunma işbirliği, çatışma çözümü ve güvenlik garantilerini kapsayacak ölçüde çok yönlüydü. Bir üye devlet olarak Ermenistan, KGAÖ'nün toprak bütünlüğünü, egemenliğini ve ulusal güvenlik çıkarlarını sağlamada güvenilir bir ortak olarak hizmet etmesini bekliyordu. Dahası Ermenistan, Dağlık Karabağ sorununun kendi lehine çözümünde ve komşu Azerbaycan ve

Türkiye'den kaynaklandığını düşündüğü tehditlere karşı koymada örgütten destek arıyordu (Minasyan, 2013).

Ermenistan'ın KGAÖ'ye yönelik büyük umutlarına rağmen beklentileri çoğu zaman karşılanmadı, bu da hayal kırıklığı ve hüsrana yol açtı. Erivan'ın örgüte yönelik hayal kırıklığının en önemli nedeni, KGAÖ'nün Dağlık Karabağ sorunu konusunda nötral olarak tanımlanabilecek tutumu oldu. Dağlık Karabağ sorununun yeniden gün yüzüne çıktığı 1990'lı yılların başlarında özellikle de 1. Karabağ Savaşı sırasında daha çok Erivan'a yakın duran hatta destekleyen Rusya'nın (Goltz, 1993: 98-104; Kasım, 2009: 32) daha sonraki süreçte, özellikle de KGAÖ kurulduktan sonra, uluslararası hukuk çerçevesinde kaldığını ve olaylara doğrudan müdahale etmekten kaçındığını ifade etmek gerekir.

Diğer bir deyişle, örgütün başlangıcından itibaren Dağlık Karabağ çatışmasına verdiği tepki sınırlı ve temkinli oldu. Eski Sovyet cumhuriyetlerinden oluşan ittifak, uluslararası hukuku ihlal etme ve bölgedeki gerilimi artırma endişeleri nedeniyle çatışmaya doğrudan müdahale etme konusunda çekinceli bir tutum sergiledi. KGAÖ, üyesi olan Ermenistan'la dayanışma içinde olduğunu ve toprak bütünlüğü ilkesini desteklediğini ifade etse de Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan toprakları içinde yaşandığı ve Ermenistan'a yönelik doğrudan bir tehdit teşkil etmediği için askeri müdahalede bulunmaktan kaçındı (Davidzon, 2022: 157).

Dahası, KGAÖ'nün etkinliği iç bölünmeler ve üye devletlerin rekabet halindeki çıkarları nedeniyle de sekteye uğradı. İttifakın baskın üyesi olan Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan ile ilişkilerini dengelemeye çalışarak çatışmaya karşı temkinli bir yaklaşım izledi. Kazakistan, Kırgızistan ve Belarus gibi diğer üye devletler ise bölgede istikrarın ancak toprak bütünlüğü ilkesi esasında çözülebileceğine vurgu yaptılar. Örgüt üyesi birçok ülke çatışmaya dâhil olma konusunda isteksiz davrandılar ve Ermenistan'ın KGAÖ zirvelerindeki açıklama metinlerine Azerbaycan'ın önceki anlaşmaları uygulama konusundaki isteksizliğine işaret eden bazı hükümler ekleme çabasına bile destek olmadılar (Davidzon, 2022: 156-157).

2000'li yıllarda KGAÖ, Dağlık Karabağ ihtilafı konusunda Ermenistan ile dayanışma içinde olduğunu ifade etmeye devam etti. Örgüt saldırganlık ve şiddet eylemlerini kınadı ve diyalog ve müzakere yoluyla barışçıl bir çözüm çağrısında bulundu. KGAÖ, uluslararası hukuka, toprak bütünlüğüne ve etnik azınlıkların haklarına saygı gösterilmesinin önemini vurguladı. Ancak KGAÖ'nün Dağlık Karabağ çatışmasına verdiği yanıt büyük ölçüde diplomatik ve retorikti. Üstelik örgütün açıklamalarında yer alan uluslararası hukuk ve toprak bütünlüğü vurgusu Azerbaycan'ın pozisyonuna destek olarak değerlendirilmeye çok müsaitti. Yukarıda da ifade edildiği üzere örgüt doğrudan askeri müdahalede bulunmaktan ya da barış sürecine önemli ölçüde müdahil olmaktan kaçındı, bunun yerine, genellikle AGİT Minsk Grubu gibi diğer uluslararası aktörlerle koordinasyon içinde siyasi destek sağlamaya ve arabuluculuk çabalarına odaklandı.

Buna rağmen, KGAÖ'nün diğer uluslararası aktörlerle birlikte yürüttüğü diplomatik çabaları ve arabuluculuk girişimleri çatışmaya kalıcı bir çözüm getiremedi. Dağlık Karabağ çatışması, periyodik olarak alevlenen şiddet olayları ve Ermenistan ile Azerbaycan arasında süregelen gerginliklerle devam etti. Ermenistan'ın KGAÖ'yü barış sürecine dâhil etme çabalarına rağmen, örgüt kapsamlı bir çözüme aracılık edemedi.

Öte yandan, Fransa, Rusya ve ABD'nin eş başkanlığını yaptığı AGİT Minsk Grubu, 1992'deki kuruluşundan bu yana Dağlık Karabağ barış sürecinde birincil arabulucudur. Minsk Grubu, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) himayesi altında faaliyet göstermekte ve çatışmaya barışçıl bir çözüm bulmak için Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki müzakereleri kolaylaştırmakla görevlendirilmiştir (Abilov, 2018: 143).

KGAÖ, AGİT Minsk Grubu'nun Dağlık Karabağ barış sürecinde kilit arabulucu rolünü kabul ederek grup ile işbirliğine dayalı ilişkilerini sürdürdü. İki örgüt, Ermenistan ve Azerbaycan arasında diyalog ve güven artırıcı önlemleri teşvik etme çabalarını koordine etti. KGAÖ, Minsk Grubu'nun girişimlerini destekledi ve Dağlık Karabağ'daki durumu görüşmek üzere ortak toplantı ve istişarelere katıldı. Dağlık Karabağ sorununu ele almak üzere yıllar boyunca Ermenistan, Azerbaycan, KGAÖ ve AGİT Minsk Grubu temsilcilerinin katılımıyla çeşitli görüşmeler ve toplantılar düzenlendi. Bu görüşmeler üst düzey zirveler, bakanlık toplantıları ve çalışma grubu tartışmaları da dâhil olmak üzere farklı düzeylerde gerçekleşti. Minsk Süreci birçok kez kâğıt üzerinde başarı ile neticelenecek gibi görünmesine rağmen AGİT'in çatışan tarafların davranışlarını etkileme kapasitesinden ve isteğinden yoksun olması nedeniyle sonuca ulaşılamadı (Jafarova, 2020: 25), sürekli bir hayal kırıklığı ve hüsrana döngüsüne sıkıştı ve soruna nihai ve kalıcı bir çözüm bulunamadı (De Wall, 2010: 160).

4. 4 Gün Savaşı ve Güvenlik Paradigmasının Sorgulanması

Nisan 2016'da Ermenistan ve Azerbaycan arasında, özellikle Dağlık Karabağ bölgesinde yaşanan sınır çatışmaları bölgesel istikrar ve güvenlik açısından önemli bir sorun teşkil etmiştir. Çatışmalar 1994'teki ateşkes anlaşmasından o tarihe kadar Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki şiddetin en ölümcül tırmanışlarından birine işaret etmiştir. Çatışmalar öncelikle Dağlık Karabağ bölgesindeki Temas Hattı boyunca meydana geldi, her iki tarafta da can kayıplarına yol açtı ve daha geniş çaplı bir çatışma endişelerini artırdı. Çatışmalar birkaç gün boyunca yoğunlaştı, Ermeni ve Azeri güçleri arasında ağır topçu ve roket ateşi saldırısı gerçekleşti. 2-5 Nisan tarihleri arasında yaşanan ve literatüre 4 Gün Savaşı olarak geçen çatışmalar başlangıçta 2014'ten o tarihe kadar Temas Hattı'nda ara ara hüküm süren düşük yoğunluklu çatışmaların devamı gibi algılanmakla birlikte çatışmanın ölçeği, Azerbaycan'ın toprak kazanımları ve yeni teknolojilerin konuşlandırılması açılarından önceki tırmanışlardan ayrılmıştır (Broers, 2016: 13-16).

KGAÖ'nün bir üyesi olarak Ermenistan, gerilimin tırmanması sırasında destek ve dayanışma sağlamak ve Bakü üzerinde bir uluslararası baskı oluşturabilmek için örgüte başvurdu. Çatışmaların daha önce benzeri görülen düşük yoğunluklu sınır çatışmasından çıkarak Azerbaycan'ın işgal altındaki bölgedeki bazı kasabaları kurtarması ile sonuçlanan bir evreye ilerlemesi üzerine Ermenistan, KGAÖ'nün lojistik destek, istihbarat paylaşımı ve hatta Azerbaycan güçlerinin saldırılarını püskürtmek için muhtemelen doğrudan askeri müdahale de dâhil olmak üzere askeri yardım sağlamasını bekliyordu.

Ancak Ermenistan'ın KGAÖ'den beklentileri hayal kırıklığı ile sonuçlandı ve Rusya ve ittifakın dinamikleri ile Ermenistan'ın güvenlik hesaplarının altında yatan çelişki bir kez daha ortaya çıktı. Rusya'nın Suriye'deki askeri müdahalesi, Ukrayna'nın doğusundaki çatışma ve NATO ile ilişkilerin kötüleştiği bir dönemde, Güney Kafkasya'daki bu çatışma Moskova için son derece elverişsiz bir gelişmeydi. Kremlin, şiddetin tırmanarak bir savaşa dönüşmesi durumunda Güney Kafkasya'nın tamamını hızla istikrarsızlaştırarak Moskova'yı Azerbaycan ve Türkiye ile karşı karşıya getirebileceğini düşünüyordu (Schmidt, 2017: 111). Bu nedenle, her iki devletle de iyi ilişkilere sahip olan Moskova, çatışmalara müdahale etmek yerine şiddetten duyduğu endişeyi dile getirip çatışmaların durdurulması çağrısında bulunurken, Ermenistan'ı askeri olarak desteklemek için somut adımlar atmaktan kaçındı. Bu noktada, Rusya'nın Nisan 2016 savaşı sırasında nötral tutumu bazı gözlemciler tarafından Bakü ile Moskova arasında özellikle askeri-sanayi işbirliği açısından gelişen yakın ilişkilere bağlandı. Bu ilişkiler 2010-11 yıllarında büyük silah alımlarının imzalanmasından bu yana daha da derinleşmişti, Bakü'deki yetkililer Moskova'daki etkili askeri-endüstriyel figürlerle de ilişkiler kurabilmiş ve bu figürler dış politika yapım sürecinde daha Ermeni yanlısı unsurları dengelemeyi başarabilmişti (Shiriyev, 2019: 14-15).

Moskova'nın yaklaşımına paralel olarak, KGAÖ kararlı askeri önlemler almak yerine diplomatik çabalara öncelik verdi ve hem Ermenistan'ı hem de Azerbaycan'ı çatışmayı barışçıl yollarla çözmeye çağırdı. KGAÖ Genel Sekreteri Nikolay Bordyuzha'nın olaylara ilişkin basın açıklamasında Azerbaycan'ın eylemlerinin Dağlık Karabağ'daki gerilimi tırmandırmaktan başka bir işe yaramadığını vurgulamasına (Armenpress, 2016) rağmen sorunun çözümü için müzakere ve diyalog yolunu işaret etmesi Ermenistan'ın beklentileri ile kesinlikle örtüşmüyordu. Diplomasi elzem olsa da Ermenistan, örgütün yaklaşımını Erivan açısından acil güvenlik tehdidi olarak değerlendirilen kaygıları göz önüne almamak olarak yorumluyordu. Örgütün Ermenistan'a güçlü bir destek sağlamaktan kaçınması Erivan'ın kendisini izole edilmiş ve savunmasız hissetmesine neden oldu.

Dahası örgüt üyesi bazı devletlerin tutumu Ermenistan açısından Rusya'nın yaklaşımından bile çok daha olumsuzdu. Özellikle Kazakistan ve Belarus'un tutumu, üye devletlerin çıkarlarının birçok durumda önemli ölçüde farklılaşabildiğini ve kimi örgüt üyelerinin güvenlik, ulusal çıkar ve kimlik algılarının üyelerin ortak bir zeminde politika geliştirebilmelerinin önünde engel teşkil ettiğini gösteriyordu. Azerbaycan, Ermenistan'ın Moskova liderliğindeki AEB'ye üyelik yolunda hızla ilerlemesini iyi

gözlemlemiş ve başta Belarus ve Kazakistan olmak üzere üye ülkelerle ilişkilerini güçlendirmişti. Bu şekilde Azerbaycan, Ermenistan'ın kendi ittifakı içinde müttefikler edinmiş ve yaptığı diplomatik yatırımların sonuçlarını dört günlük savaştan sonra almış oldu (Shiriyev, 2017: 59-60). Nitekim Kazakistan şiddetin tırmanmasından duyduğu endişeyi dile getirmek ve tarafları ateşkes anlaşmasına uymaya çağırarak yetindi. Üstelik Azerbaycan'a açık bir destek olarak değerlendirilen bir kararlar Erivan'da yapılması planlanan Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) zirvesine katılmayı reddederek Moskova'da gerçekleştirilmesi talebinde bulundu (Putz, 2016). Kazakistan daha önce de Karabağ sorununda Azerbaycan yanlısı bir tutum sergilemiş, son olarak Ermenistan'ın 2014 yılında AEB'ye katılımı sırasında anlaşma metninde Ermenistan'ın uluslararası hukuk tarafından tanınmış (Dağlık Karabağ'ı içermeyen) sınırlarına özel olarak atıf yapılmasını talep etmişti (Babayan, 2016).

Benzeri şekilde Belarus'un tutumu da Erivan için tam bir hayal kırıklığı idi. Belarus Dışişleri Bakanlığı tarafları "uluslararası hukukun genel kabul görmüş ilke ve normları uyarınca, her şeyden önce egemenliğe, toprak bütünlüğüne ve sınırların dokunulmazlığına saygı gösterilmesi ve bunların garanti altına alınması temelinde, ayrıca ilgili BM Güvenlik Konseyi kararları ve AGİT kararları doğrultusunda" ihtilafa barışçıl bir çözüm aramaya devam etmeye çağırdı (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus, 2016). Açıklamadaki egemenlik, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ile BM Güvenlik Konseyi kararları vurgusu doğrudan Azerbaycan'ın pozisyonunu desteklemek anlamına geliyordu. Nitekim, Ermenistan yönetimi bu açıklamayı Azerbaycan yanlısı bir söylem olarak değerlendirerek, "Ermeni-Belarus ilişkilerinin ruhuna uymayan" ve "müzakere sürecine zarar veren" bu açıklamadan "derin bir şaşkınlık" duyduğunu bildirdi (Arka News Agency, 2016).

2016 sınır çatışmaları ve Ermenistan'ın KGAÖ'nün verdiği yanıtı duyduğu hayal kırıklığı, ittifak politikalarının karmaşıklığını ve istikrarsız bölgelerdeki kolektif güvenlik düzenlemelerinin sınırlılıklarını ortaya koydu. Diğer bir ifadeyle, Ermenistan'ın deneyimi, güvenlik garantileri için yalnızca bölgesel ittifaklara güvenilmemesi gerektiğinin ve güvenlik ilişkilerinin farklı aktörlerle çeşitlendirilmesine olan ihtiyacın altını çizmiştir.

Spina'nın da işaret ettiği üzere, 2016'daki 4 Gün Savaşı kısa süreli bir çatışma olmasına rağmen önemli bir can kaybına yol açtı ancak statükoyu kökten değiştirmede. Ermenistan ve Azerbaycan, hangi tarafın suçlu olduğu, kayıpların sayısı ve ele geçirilen toprakların stratejik değeri konusunda birbirleriyle taban tabana zıt açıklamalar yaptılar. Ancak, Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nin çözülüş sürecinde kaybettiği topraklarının bir kısmını başarılı bir şekilde yeniden ele geçirmesi yirmi yılı aşkın bir süredir elde ettiği ilk askeri başarısıydı, dolayısıyla her şeyden öte zihinlerdeki bariyeri yıkan bir tür psikolojik zaferdi. Ermenistan, Azerbaycan'ın kendi savunmasını ne kadar kolay aştığını ve Rusya ile ikili askeri anlaşmaların ve KGAÖ'nün hiç de caydırıcı bir unsur olmadığını görerek sarsıldı (Spina, 2018: 5).

Bir başka açıdan değerlendirildiğinde, 4 Gün Savaşı, Azerbaycan'ın KGAÖ'nün Erivan'ı destekleme kararlılığını test etmesi açısından da çok önemliydi. Dağlık

Karabağ ittifakın kolektif koruması altındaki bölgeye dahil olmasa da, Ermenistan bu bölgenin güvenlik garantörüydü ve örgütün muhtemel bir savaşa nasıl tepki vereceği belli değildi. Ancak, 4 Gün Savaşı, Azerbaycan'ın bölgedeki mevcut statükoyu değiştirmeye yönelik yeni askeri girişimlerine karşı örgütün devreye girip Ermenistan'ı destekleme konusunda çok da istekli olmayacağını Azerbaycan'a açık olarak gösterdi (Davtyan, 2024: 31).

Yaşanan gelişmeler karşısında Erivan yönetimi ve Ermeni toplumunun Rusya'nın KGAÖ ve ikili savunma anlaşmaları kapsamındaki güvenlik yükümlülüklerini yerine getireceğine dair şüpheleri giderek arttı. Birçok Ermeni siyasetçi Rusya ile KGAÖ'ye ve yakın dönemde gerçekleşen Ermenistan'ın AEB'ye katılma kararına yönelik eleştirel açıklamalar yaptı. Bu koşullar altında, Ermenistan'ın Rusya önderliğindeki KGAÖ ve AEB'ye üyeliğine ilişkin ciddi bir sorgulama süreci başladı. Özellikle 2018'deki "Kadife Devrim" sonrasında değişim vaadiyle iktidara gelen Paşinyan ve ekibi, eski yönetici elitin Rusya ile kurdukları bağımlılık ilişkisini eleştirmeye ve (Rusya'nın Ermenistan'ın güvenliğindeki yerinin önemini vurgulamakla birlikte) Erivan'ın çıkarlarının korunması noktasında Rusya ve KGAÖ'nün etkinliğini sorgulamaya başladılar (Atanesyan vd., 2024: 265).

Özellikle, bu örgütlerin iki kurucu üyesi olan Kazakistan ve Belarus liderlerinin çatışmada Azerbaycan yanlısı olarak değerlendirilebilecek tutumları, Ermenistan yönetimi ve toplumunda KGAÖ ve AEB'ye yönelik kayda değer bir hayal kırıklığı yaşamasına neden oldu (Ter-Matevosyan, 2017: 347). Erivan'ın Rusya liderliğindeki oluşumlardan ayrılması ve Dağlık Karabağ'ı tanıması için açık çağrılar yapıldı. Dahası, önde gelen Ermeni siyasetçiler Rusya'nın Azerbaycan'a silah satışını kamuoyu önünde giderek daha yüksek sesle eleştirmeye başladılar (Schmidt, 2017: 113). Rusya'nın 4 Gün Savaşı'ndaki tutumunun oluşturduğu hayal kırıklığı Ermeni kamuoyunda Rusya'ya yönelik algıyı uzun yıllardan sonra önemli oranda etkiledi. 2013-2019 yılları içinde Rusya'yı "dost" olarak gören Ermenilerin oranı yüzde 83'den yüzde 57'ye sert bir düşüş gösterdi (Caucasus Barometer, 2020).

4 Gün Savaşı sonrası Ermenistan, hem Rusya ile güvenlik ortaklığının sınırlarını açık bir şekilde gördü hem de KGAÖ'deki ittifak ortaklarına kendi güvenlik endişelerinin paylaşılması noktasında güvenemeyeceğini giderek kabul etmeye başladı. Ermenistan'ın Rusya ile olan uyumunun kendisine pek bir kazanç getirmediğinin anlaşılması ve güvenlik ilişkilerindeki asimetrinin geç ama çarpıcı bir şekilde farkına varılması Ermenistan yönetiminin o güne kadar hâkim güvenlik paradigmasını sorgulamasına ve yeni arayışlara yönelmesine yol açtı. Giragosian'ın çok yerinde bir tespit ile işaret ettiği üzere, "Ermenistan'ın bu güvenlik ortaklığının bir "zayıf ilişki" olduğunun farkına varması, sadece Ermeni-Rus ilişkilerinde derinleşen bir krizi körüklemekle kalmadı, aynı zamanda diğer oyunculara ve "üçüncü taraf" aktörlere bakarak yeni stratejik alternatifler ve daha fazla denge arama kararlılığını da ortaya çıkardı" (Giragosian, 2018: 94).

5. 2. Karabağ Savaşı ve KGAÖ: Kolektif Güvenliğin Sınırları

Erivan açısından örgütle ilişkileri kopma noktasına getiren son olay, 2020 yılında 44 gün süren 2. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan'ın topraklarını kurtarmak amacıyla geniş çaplı bir askeri saldırı başlatması ve bunun sonucunda Ermenistan'ın bölgedeki etkinliğini yitirmesi oldu. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışma şiddetlenirken, Ermenistan KGAÖ anlaşmasının, üye devletlerden birinin topraklarına saldırı olması durumunda karşılıklı savunmayı öngören 4. maddesine başvurdu. Ermenistan, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'daki saldırısının kendi topraklarına yönelik de bir saldırı içerdiğini savundu ve KGAÖ'den ve Rusya'dan askeri yardım talep etti (Shafiyev ve Huseynov, 2020: 107). Rusya Devlet Başkanı Putin 1997 Rusya-Ermenistan ittifak anlaşmasına bağlılıklarını dile getirerek Ermenistan'ın toprak bütünlüğü ve sınır güvenliğine yönelik olası her türlü tehdide karşı yükümlülüklerini yerine getirme kararlılıklarını ifade etti. Aynı şekilde başta Putin olmak üzere Rus yetkililer, Moskova'nın KGAÖ yükümlülüklerine bağlı olduğunu vurgulamakla birlikte yükümlülüklerinin “Karabağ'ın değil” sadece Ermenistan'ın güvenliğiyle ilgili olduğunu belirterek olası bir müdahalenin sınırlarını çizdiler (Özkan ve Özkan, 2022: 223; Jafarov and Aslanlı, 2021: 222). KGAÖ de Dağlık Karabağ'da devam eden çatışmalardan “ciddi endişe” duyduğunu ifade etmekle yetindi ve Dağlık Karabağ'daki çatışmanın çözümünün ancak siyasi ve diplomatik yöntemlerle mümkün olduğunu belirterek “ateşkesin derhal yeniden tesis edilmesi ve AGİT Minsk Grubu tarafından yürütülen görüşmelerin yeniden başlatılması” çağrısında bulundu (Interfax, 2020). Üstelik KGAÖ içinde Kazakistan ve Kırgızistan gibi Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın tutumunu destekleyen üye devletler de vardı. Nitekim çatışmaların patlak vermesinden birkaç gün sonra Kazakistan ve Kırgızistan'ın üyesi olduğu Türk Konseyi Ermenistan'ı kınadı ve çatışmada Azerbaycan'ın yanında yer aldı. Bu açıklamanın ertesi günü Aliyev Ermenistan hariç örgüte üye tüm devletlerin Azerbaycan ile dostane ilişkileri olduğunu savunarak bir KGAÖ müdahalesine imkân vermediğini ifade ederken kuşkusuz ki bir özgüvene sahipti (Davtyan, 2024: 31).

Diğer bir deyişle, üye devletlerin görüş farklılıkları ve Rusya'nın konjonktürel hesapları altında Ermenistan'ın yardım çağrılarına rağmen, KGAÖ büyük ölçüde hareketsiz kaldı, ihtiyaç duyduğu anda müttefikine bir destek sağlayamadı ve soruna askeri olarak müdahale etmemeyi tercih etti. KGAÖ'nün bu tavrı kuşkusuz ki Rusya'nın konjonktürel olarak içinde bulunduğu durum ile de yakından bağlantılıydı. Rusya dönem itibariyle Ukrayna ile yaşanan ve giderek çetrefilleşen sorunlara odaklanmış durumdaydı ve Batı tarafından uygulanan yaptırımlar ve petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki düşüşler nedeniyle ciddi bir ekonomik krizle karşı karşıyaydı. Ayrıca 2018'de “Kadife Devrimi” sonrası yönetime gelen ve Ermenistan'ın Rusya'ya bağlılığını eleştiren Paşinyan hükümetine karşı oldukça mesafeliydi, hatta bazı görüşlere göre “cezalandırmak istiyordu (Ibrahimov and Oztarsu, 2022: 601; Askerov and Ibadoghlu, 2023: 254). Ayrıca, Türkiye'nin Batılı müttefikleriyle ilişkilerinin gerilemesine paralel olarak bu durumu fırsata çevirmeyi arzulayan Moskova ile Ankara arasındaki ilişkilerde yaşanan yakınlaşma da muhtemelen Kremlin'in savaşa yönelik tutumunu etkiledi (Grigoryan, 2024: 28; Özkan ve Özkan, 2022: 213-217).

Sonuç olarak, Rusya savaşın KGAÖ üyesi olan Ermenistan da değil uluslararası hukuk tarafından tanınmış Azerbaycan sınırları içinde gerçekleştiği vurgusu ile müdahale etmekten kaçındı ve bu tutumun nihai sonucu Azerbaycan'ın mutlak zaferi oldu. Ermenistan'ın başlangıçtaki direnişine rağmen Azerbaycan kuvvetleri Dağlık Karabağ bölgesinde önemli toprak kazanımları elde ederek Cebrayil, Fuzuli, Zengilan gibi kilit stratejik noktaları ve çatışmada önemli bir dönüm noktası olan stratejik Şuşa şehrini ele geçirdi (Azertac, 2020) ve Ermeni kuvvetlerine ağır kayıplar verdi.

Rusya'nın Ermenistan'ı desteklemek için KGAÖ güçlerini konuşlandırmama kararı birçok gözlemciyi şaşırttı ve bölgede Rusya'nın stratejik hesaplarının karmaşıklığını gösterdi. Moskova, KGAÖ aracılığıyla çatışmaya müdahale etme yerine diplomatik bir yaklaşım izleyerek iki taraf arasında arabuluculuğa yöneldi. 10 Kasım 2020'de Rusya'nın arabuluculuğunda bir ateşkes anlaşması imzalandı. Anlaşma, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ çevresindeki işgal ettiği bazı bölgelerden çekilmesini zorunlu kıldı ve anlaşma çerçevesinde Rus barış güçleri, ateşkesi izlemek ve Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Laçın koridorunun güvenliğini sağlamak için konuşlandırıldı (BBC News, 2020). Başlangıçta Rusya'nın Azerbaycan ve Türkiye'nin stratejik hamlelerine yenik düştüğü izlenimi oluşsa da, nihayetinde önemli kazanç sağlayan taraf Rusya oldu. Rusya, barış yapıcı rolünü üstlenerek ve bölgedeki “ana güç simsarı konumunu” yeniden pekiştirerek, “Batı'yı marjinalleştirdi” ve Azerbaycan'ın uluslararası hukuk tarafından tanınmış topraklarında askeri varlığını tesis etti. Rusya, diğer eski Sovyetler Birliği çatışmalarından farklı olarak doğrudan çatışmaya girmeden ve askeri personel kaybı vermeden bu başarıyı elde etmiş oldu (Gamaghelyan and Rumyantsev, 2021: 28)

Diğer yandan, KGAÖ ve Rusya tarafından terk edilmişlik algısı Ermenistan'ın örgütle ve Moskova ile ilgili hayal kırıklığını derinleştirdi ve ittifakın kolektif güvenlik sağlamadaki etkinliği hakkında soru işaretleri yarattı. Dahası, Ermenistan'ın toprak kaybı ve askeri gerilemeler KGAÖ ile ilişkilerini daha da gerdi ve ittifakın üyelerini koruma kabiliyetine dair şüpheleri artırdı. Bazı Ermeni yetkililer Rusya'nın tepkisini eleştirerek KGAÖ'nün bir güvenlik ittifakı olarak güvenilirliğini sorguladı ve Ermenistan'ın dış politika önceliklerinin yeniden değerlendirilmesi çağrısında bulundu. Nitekim, uluslararası platformlarda ortak pozisyon almaya dayalı geleneksel Ermenistan-Rus ittifakı çatırdamaya başladı. 4 Gün Savaşı sonrası süreçte Rusya'ya olan güven zedelenmişken bile Aralık 2018'de Erivan yönetimi Rusya'ya Ukrayna bölgesindeki “geçici işgaline” son vermesi çağrısında bulunan BM kararına karşı oy kullanmışken, 2. Karabağ Savaşı sonrası süreçte bu kez BM Genel Kurulu'nun 2 Mart 2022 tarihli Rusya'nın Ukrayna'yı yeniden işgal etmesini kınamasına karşı oy kullanmak yerine çekimser kaldı ve Rusya'yı yalnız bıraktı (Terzyan, 2022). Benzeri tavrı Rusya'nın Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nden uzaklaştırılması kararı alınırken de gösterdi ve oylamaya katılmadı (Nalbandian, 2022). Bu değişim, Paşinyan'ın barış güçlerinin ve KGAÖ'nün rolünü eleştiren, Ermenistan'ın üyeliği konusundaki tereddütlerini dile getiren ve Ermenistan'ın Rusya ile güvenlik ilişkilerindeki bağımlılığını “stratejik bir hata” olarak değerlendiren, bu açıdan

Erivan'ın mevcut güvenlik paradigmasını sorgulayan açıklamalarında da görülmektedir (Pashinyan, 2023a, Pashinyan 2023b).

6. Yeni İttifak Arayışları ve KGAÖ'den Kopuş

Ermenistan'ın KGAÖ ile ilgili hayal kırıklığı, güvenlik stratejisini yeniden değerlendirmesine ve alternatif ittifaklar ve ortaklıklar aramaya yönelmesine yol açtı. Erivan yönetimi, ekonomik, siyasi ve güvenlik işbirliğini derinleştirmek amacıyla AB ile daha yakın bağlar kurmaya çalıştı. 2017'de imzalanan ve 2021'de yürürlüğe giren Kapsamlı ve Geliştirilmiş Ortaklık Anlaşması (Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement - CEPA) bu çabanın temel taşlarından biri oldu. AB, Ermenistan'ın reform gündemini ve kalkınma çabalarını destekleyerek önemli miktarda mali yardım ve teknik destek sağladı. Ermenistan, AB ile AB ile bağlarını güçlendirerek ittifaklarını çeşitlendirmeyi ve CEPA kapsamında oluşturulan bağlantılar aracılığıyla Rusya'ya aşırı bağımlılığını azaltmaya çalıştı (Frappi, 2022: 466-467).

AB ile daha yakın ilişkiler geliştirme politikasının bir boyutu olarak Erivan yönetimi, AB'yi Ermenistan'da Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (Common Security and Defence Policy - CSDP) kapsamında sivil bir misyon konuşlandırmaya davet etti. AB bu talep üzerine 23 Ocak 2023'te, ilk iki yıllık görev süresi boyunca gözlem ve raporlama yapmak üzere 100 kişilik sivil bir AB Misyonunu (The EU Mission in Armenia - EUMA) Ermenistan'da konuşlandırma kararı aldı. Misyon, sınır bölgelerinde istikrara katkıda bulunmayı, güven inşa etmeyi ve Ermenistan ve Azerbaycan ilişkilerinin normalleşmesini sağlamayı amaçlamaktadır (Council of the EU, 2023).

AB doğrudan askeri yardım sağlamamakla birlikte, sınır yönetimi ve çatışma çözümü desteği gibi girişimlerle Ermenistan'ın güvenliğinin artırılmasında rol oynamaktadır. AB'nin bölgesel istikrar çabalarına katılımı Ermenistan'ın daha geniş güvenlik stratejisine katkıda bulunmaktadır. AB ile geliştirilmiş ilişkiler Ermenistan'a uluslararası forumlarda daha fazla siyasi koz sağlamaktadır. Bu da Ermenistan'ın özellikle çatışma çözümü ve bölgesel diplomaside kendi çıkarlarını daha etkin bir şekilde savunmasına katkıda bulunma potansiyeli barındırmaktadır.

Ermenistan ayrıca ABD'yi de potansiyel bir ortak olarak gördü. Erivan'ın Rusya ve KGAÖ'den uzaklaşma eğilimini bölgedeki nüfuzunun artması açısından bir fırsat olarak değerlendiren ABD de Ermenistan'a insani yardım, kalkınma yardımı ve askeri eğitim programları aracılığıyla destek oldu. ABD Temsilciler Meclisi 2021 yılında Ermeni soykırımını iddialarını tanıyan bir kararı kabul ederek ikili bağları daha da sağlamlaştırdı. 18 Eylül 2022 tarihinde ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi, üç günlük bir gezi için ülkeyi ziyaret etti. Pelosi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından o tarihe kadar Ermenistan'ı ziyaret eden en üst düzey ABD'li yetkiliydi Pelosi'nin o günlerde yaşanan küçük çaplı sınır çatışmasını "Ermenistan topraklarına yapılan yasadışı bir saldırı" olarak tanımlaması ve kınaması ve Ermenistan'ın ABD

açısından “özel bir öneme sahip olduğu” açıklaması konjonktür itibariyle oldukça anlamlıydı (Euractiv, 2022).

Ermenistan'ın Batı ile ilişkilerini derinleştirme ve güvenlik alanında yeni stratejik ortaklıklar kurma çabasının somut bir sonucu olarak 11 Eylül 2023'te Ermenistan ve ABD ilk kez Ermenistan'da ortak bir askeri tatbikat düzenledi. Ermeni yetkililer tarafından Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin uluslararası barışı koruma misyonlarında yer almasına yönelik olarak “uluslararası barışı koruma görevlerine katılan birliklerin birlikte çalışabilirliğinin artırılması ve taktik becerilerin paylaşılması” amacıyla gerçekleştirildiği bildirilen tatbikat Rusya'nın ciddi tepkisini çekti ve “dostça olmayan bir adım” olarak değerlendirildi. Ancak Paşinyan bu tür bir askeri işbirliğinin gerekli olduğunu ve Ermenistan'ın güvenliğini sağlamak için ABD ve Batı'ya yönelmesi gerektiğini savundu (Associated Press, 2023a).

Ermenistan, KGAÖ'nün ötesinde askeri ortaklıklarını çeşitlendirmeye çalıştı. Buna Hindistan ve Yunanistan gibi ülkelerle artan işbirliği de dâhildir. Ermenistan-Hindistan ilişkilerindeki bu yeni dönem, Hindistan Dışişleri Bakanı Subrahmanyam Jaishankar'ın Ekim 2021'de Ermenistan'a yaptığı ziyaretle başladı. Ziyaret, Hindistan ile diplomatik ilişkilerin kurulduğu 1992 yılından bu yana bir Hindistan Dışişleri Bakanı tarafından Ermenistan'a yapılan ilk ziyaret olması nedeniyle iki ülke ilişkileri açısından önemli bir olaydı. Ziyaret sonrası süreçte Hindistan, BM Güvenlik Konseyi'nde Ermenistan'ı desteklerken Ermenistan da Keşmir konusunda Hindistan'ın tutumunu onayladı (Poghosyan, 2024). 2022 yılında Ermenistan-Hindistan ilişkilerinde yeni bir aşamaya ve yeni bir askeri işbirliği seviyesine geçildi. Ekim 2022'de Ermenistan Savunma Bakanı Suren Papikyan savunma işbirliğini başlatmak üzere Hindistan'ı ziyaret etti ve ziyaret kapsamında iki devlet silah tedariki ve ortak askeri tatbikatlar da dâhil olmak üzere savunma işbirliğini geliştirmek için anlaşmalar imzaladı. 2023'te ise aralarında Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri'nin Hindistan'a yaptığı ziyaretin de bulunduğu çeşitli Ermeni ve Hint heyetleri karşılıklı ziyaretler gerçekleştirildi. 2023 yılında Hindistan, Ukrayna'daki savaşla meşgul olan Rusya'nın yerini alarak Ermenistan'ın başlıca silah tedarikçisi haline geldi (Melikyan, 2024; Poghosyan, 2024).

Benzer şekilde Ermenistan, kendi bölgelerindeki karşılıklı çıkarları ve güvenlik kaygılarını yansıtacak şekilde Yunanistan ile de askeri bağlarını güçlendirdi. 31 Ağustos 2021'de Ermenistan ile Yunanistan ve Kıbrıs arasında Üçlü Savunma İşbirliği Programı imzalandı. Program, diğer hususların yanı sıra, taraflar arasındaki askeri işbirliğinin geliştirilmesi ve ortak tatbikatlar ve bilgi alışverişi için ikili temaslar yapılmasını da içeriyordu (Defence Redefined, 2021). Ancak, bu noktada Ermenistan-Yunanistan ilişkilerindeki ilerlemeyi yalnızca Türkiye karşıtlığı temelinde dostluk ilişkisi çerçevesinde ele almak yanıltıcı olacaktır. Ermenistan yöneticileri Yunanistan ile tarihsel olarak var olan dostluk ilişkilerini Ermenistan'ın AB ile yaklaşmasının katalizörü olarak da görmektedir. Nitekim Paşinyan, Şubat 2024'te Yunanistan'a yaptığı ziyarette Yunanistan'ın AB'deki en önemli ortaklarından biri olduğunu ifade ederek AB-Ermenistan ortaklık görüşmelerinin başlatılmasında Yunanistan'ın çabalarının altını çizdi. Yunan mevkidaşı Mitçotakis ise AB ve NATO üyesi olarak

Yunanistan'ın geleneksel müttefiki Ermenistan'ın ittifaklarını Batıya kaydırmasına yardımcı olmak istediğini belirterek, Avrupa Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesinin Kafkasya'da istikrarı artıracığını savundu (Associated Press, 2024; Anadolu Agency, 2024).

2. Karabağ Savaşı sonrası sürecin bölgesel dinamikler açısından belki de en önemli gelişmesi Türkiye ile ilişkiler konusunda yaşandı. Tarihsel düşmanlıklara rağmen Ermenistan, ABD ve AB'nin de desteğiyle Türkiye ile normalleşme adımları atmaya başladı. İlk olarak güven ve kamuoyu desteği oluşturmayı amaçlayan bir dizi güven artırıcı girişim ile iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi için zemin hazırlandı. Ekim 2021'de Ermenistan hava sahasını Türk hava yolları şirketlerinin uçuşlarına açtı, Türkiye de bu girişime İstanbul-Erivan arasında charter uçuşlarına izin vererek karşılıklı bulundu. Aralık 2021'de Türkiye ve Ermenistan normalleşme süreci için üst düzey özel temsilciler atadı. Ermenistan ve Türkiye tarafından atanan temsilciler arasındaki ilk toplantı Ocak 2022'de Moskova'da gerçekleşti. Bunu birkaç toplantı daha izledi; her toplantıdan sonra taraflar kısa açıklamalar yayımlayarak ilişkilerin normalleşmesinin önkoşulsuz gerçekleşeceğini savundular (Aydıntaşbaşı ve Giragosian, 2022).

Bu açıklamalarda “önkoşulsuz” vurgusu önem arz etmekle birlikte zaman içinde Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişkilerin başlatılması için öne sürdüğü üç koşulda - Dağlık Karabağ sorununun çözümü, Kars Antlaşması'nın tanınması ve soykırım iddialarından vazgeçilmesi - ilerleme yaşanması normalleşme sürecine ivme kazandırdı. 2020'deki 44 Gün Savaşı'nın ve özellikle de Azerbaycan'ın 2023'te Dağlık Karabağ'ın kontrolünü tamamen ele geçirmesinin ardından, Türkiye-Ermenistan diyalogunun gelişimi önünde bu noktada bir engel kalmadı. Dağlık Karabağ sorununun çözümü Ankara-Erivan arasındaki trafiğe Azerbaycan'ın çekince koyması durumunu da ortadan kaldırdı. Ermenistan'ın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımayı ve sahadaki mevcut durumu yansıtan bir barış anlaşması imzalamayı kabul ettiğini ifade ettiği bir dönemde normalleşme süreci herhangi bir engelle karşılaşmadan ilerleme potansiyeli barındırıyordu (Minasyan, 2024). Üstelik Paşinyan ve destekçileri için Karabağ'da kapsamlı ve nihai bir çözüm, Karabağ'ın tamamen teslim edilmesi anlamına gelse bile, Ermenilerin Karabağ'ı korumak için Rusya'ya bağımlılığı ve Rusya'nın Karabağ'ı bir baskı aracı olarak kullanma kabiliyeti sorun olmaktan çıkacağı için yeni hükümetin Rusya'nın stratejik yörüngesinden çıkma ve Batı'ya yönelme yaklaşımıyla da uyumluydu (Grigoryan, 2024: 31).

Dahası, Paşinyan'ın Erivan'ın “Büyük Ermenistan hayali kurmayı bırakıp gerçekçi bir politikaya geçmeye ihtiyacı” olduğunu belirterek 1921'deki Kars Antlaşmasını tanımaya hazır olduklarını açıklaması (Hürriyet, 2024) ve 1915 olaylarını değerlendirirken 1915 olayları için “soykırım” yerine “Büyük Felaket (Meds Yeghern)” ve “kırim” ifadelerini kullanması (Anadolu Agency, 2024) Paşinyan'ın Türkiye ile ilişkilerdeki gelişmenin sekteye uğramaması için süreci “önkoşul”ları da gözetken bir perspektifle yürütmeye çalıştığını göstermektedir. Son olarak Paşinyan'ın parti toplantısında yaptığı konuşmada Ermenilere karşı soykırım yapılmadığı, bu

iddiaların İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB tarafından Osmanlı topraklarından gelen Ermenileri Türkiye'ye karşı örgütlemek için öne sürüldüğünü belirtmesi (Alizade, 2024) bu konuda ülke içindeki tepkileri göz önüne alacak denli yeni ittifak arayışındaki kararlılığını ortaya koymaktadır.

Ermenistan'ın özellikle Batılı ülkeler ve bölgesel komşularıyla yeni ittifaklar ve ortaklıklar kurma çabaları KGAÖ'den ayrılma sürecini tetikledi. Bu hareket, bir dönemdir devam eden Ermenistan'ın güvenlik ve diplomatik ilişkilerini çeşitlendirmeye yönelik daha geniş bir stratejinin parçasıydı. Ermenistan, 2022 yılının sonlarında örgütten çekilme sinyallerini vermeye başladı. Paşinyan, KGAÖ'nün Kasım 2022'deki zirvesinde örgütü etkisiz kaldığı ve kuruluş amaçlarını yerine getiremediği gerekçesiyle şiddetle eleştirdi ve zirvede alınan kararları imzalamayı reddetti (RFE/RL, 2022).

Ermenistan, süreç içinde toplantılara katılmayarak ve planlanan askeri tatbikatları iptal ederek KGAÖ faaliyetlerinden uzaklaşmaya başladı (Kucera, 2023). Bu dönem Ermenistan'ın KGAÖ'deki geleceğini açıkça sorgulamaya başladığı bir dönem oldu. 2023'ün başlarında Ermenistan, KGAÖ'deki Genel Sekreter Yardımcılığı kontenjanını reddettiğini bildirerek örgütteki katılımını azaltma niyetini göstermeye başladı (Mgdesyan, 2023). Yıl içinde Ermenistan Parlamentosu'nda ülkenin KGAÖ üyeliğinin devamına ilişkin tartışmalar yapıldı ve çekilmeye yönelik siyasi ve kamuoyu desteği arttı. Ekim 2023'de Ermenistan Parlamentosu'nun Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne (UCM) katılma yönünde karar alması Moskova tarafından Rusya'ya meydan okuma olarak değerlendirildi. Mahkeme Rus devlet başkanı hakkında Ukrayna Savaşı'nda çocukların yasadışı yollarla kaçırıldığı gerekçesiyle tutuklama emri çıkardığı için Ermenistan'ın UCM'ye katılımı Putin'in ülkeyi ziyaret etmesi halinde tutuklamasını zorunlu kılıyordu (Guardian, 2023). Bu karardan bir ay sonra Paşinyan, hükümetinin KGAÖ'den duyduğu memnuniyetsizliği gerekçe göstererek Belarus'un başkenti Minsk'teki zirveye katılmadı (Associated Press, 2023b). Ermenistan yetkililerinin değişik platformlarda KGAÖ konusunda Rusya'dan rahatsızlıklarını dile getirmesi ve tehdit dilinin giderek yükselmesini müteakip Şubat 2024'te Ermenistan KGAÖ ile işbirliğini "dondurduğunu" ve aktif katılımını fiilen askıya aldığını bildirdi (Anadolu Agency, 2024). Son olarak da Haziran 2024'te Paşinyan, Ermenistan'ın KGAÖ'den ayrılma kararını kamuoyuna açıkladı ve geri dönüş olmadığını vurguladı (Reuters, 2024).

SONUÇ

Ermenistan'ın KGAÖ ile ilgili hayal kırıklığı, bölgesel güvenlik işbirliğinin doğasında var olan karmaşıklıkları ve zorlukları yansıtmaktadır. Örgüt, teorik olarak kolektif savunma ve çatışma çözümü için önemli bir araç olma potansiyeline sahip olsa da, etkinliği bürokratik engeller, jeopolitik rekabetler ve üye devletlerin farklı beklentileri, güvenlik algıları ve ulusal çıkar kaygıları nedeniyle sekteye uğramıştır. Rusya liderliğindeki KGAÖ içindeki üye devletler arasındaki asimetric ilişki, Rusya'nın bölgesel çıkarlarını yansıtan bir yapı olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu asimetric ilişki, örgütün karar alma süreçlerinde ve askeri müdahale

politikalarında belirgin hale gelmektedir. Rusya'nın KGAÖ içindeki hâkim konumu, diğer üye devletlerin güvenlik politikalarının ve dış ilişkilerinin Rusya'nın çıkarlarına büyük oranda bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Bu durum, özellikle Ermenistan örneğinde görüldüğü gibi, üye devletlerin kendi ulusal güvenlik kaygılarının ve beklentilerinin karşılanamamasına yol açmıştır.

Ermenistan'ın KGAÖ ile ilişkisindeki kırılma, 2016'daki 4 Gün Savaşı ile başlamış ama özellikle de 2020'deki 2. Karabağ Savaşı sonrası süreçte belirginleşmiştir. Dağlık Karabağ sorununun Erivan lehinde bir çerçevede çözüme kavuşabilmesi için Ermenistan'ın KGAÖ'ye başvurmasının ardından yaşanan gelişmeler, bölgesel dinamiklerin karmaşıklığının altını çizmiş ve karmaşık çatışmaların ele alınmasında güvenlik ittifaklarının sınırlılıklarını ortaya koymuştur. Rusya liderliğindeki KGAÖ'nün bu dönemde uluslararası hukuku da gözetererek aldığı müdahale etmeme kararı ve diplomatik düzeyde soruna çözüm bulma yaklaşımı, hem Ermenistan'ın çatışmadaki konumunu zayıflatmış hem de Ermenistan açısından KGAÖ'nün güvenilirliliğine dair ciddi soru işaretleri doğurmuştur. KGAÖ'nün çatışma sırasında yeterli desteği sağlayamadığı algısı Erivan'ın ittifaka olan güvenini sarsmış ve bir güvenlik garantörü olarak etkinliğine dair şüphelerini artırmıştır.

Bu durum, bölgesel jeopolitik dinamikler üzerinde geniş kapsamlı etkiler yaratmış, Ermenistan'ın Güney Kafkasya'nın karmaşık jeopolitik ortamında güvenlik stratejisini yeniden değerlendirmesine ve alternatif ittifaklar arayışına girmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, Ermenistan, Avrupa Birliği (AB) ile daha yakın ilişkiler geliştirmeye yönelmiş, ABD ile askeri işbirliği ve diplomatik angajmanlarını artırma çabaları göstermiş, Hindistan ve Yunanistan gibi ülkelerle savunma işbirliğini artırma yoluna gitmiştir. Bu işbirlikleri, Ermenistan'ın güvenlik stratejisinin çeşitlendirilmesi ve bölgesel işbirliğinin artırılması yönündeki çabalarını yansıtmaktadır. Bu yeni stratejik yönelimin belki de en çarpıcı boyutu Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerindeki normalleşme arayışı olmuştur. ABD ve AB'nin desteğiyle atılan bu adımlar, Ermenistan'ın bölgesel entegrasyon ve diplomatik angajmanlarını çeşitlendirme stratejisinin bir parçasıdır. Kısacası, Ermenistan'ın güvenlik ve diplomatik angajmanlarını çeşitlendirmeye yönelik proaktif yaklaşımının, savaş sonrası gerçeklere uyum gösterme ve yeni dönemde Ermenistan'ın çıkarlarını koruma çabasını yansıttığı söylenebilir. Ermenistan, uluslararası ortaklıklarını genişleterek ve bölgesel işbirliğini sürdürerek güvenliğini, ekonomik refahını ve jeopolitik konumunu güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Öte yandan, Ermenistan'ın yeni yöneliminin geçici nitelikte bir arayış mı yoksa derin ve yapısal bir dönüşüme karşılık gelen bir çizgi değişimi mi olduğu son derece tartışmalıdır. Başta Paşinyan olmak üzere Ermeni siyasi eliti dış politikada yapısal bir dönüşüm arzuluyor olsa bile bu yeni stratejik yönelim önemli sınırlamalardan da yoksun değildir. Güney Kafkasya'nın jeopolitik belirsizliği, Azerbaycan ile devam eden gerginlikler, Rusya ile ilişkilerin hassas dengesi ve Paşinyan'ın yeni açılımına karşı ülke içi güçlü bir muhalefetin varlığı ciddi engeller teşkil etmektedir.

Bu bağlamda ifade etmek gerekirse, Erivan'ın güvenlik ikilemi ciddiyetini korumaktadır; ülke hala büyük ölçüde Rus askeri desteğine bağımlıdır ve bu nedenle Ermeni siyasi eliti Moskova'dan tamamen kopmayı göze alamayacaktır. Herhangi bir yapısal değişimin bu asimetrik ilişkiyi dikkatli bir şekilde yönlendirmesi gerekecek, bu da muhtemelen Rusya ile bir düzeyde stratejik ortaklığı sürdürürken yeni ittifaklar peşinde koşan karma bir yaklaşımla sonuçlanacaktır, ki Rusya'nın emperyal vizyonu göz önüne alındığında bu politikanın sürdürülebilirliği de büyük ölçüde tartışmaya açıktır. Ermenistan'ın ABD ve AB ile yakınlaşması, Rusya'nın bölgede hala güçlü olarak var olan etkisi ve Moskova'nın kuvvetle muhtemel tepkisi nedeniyle zorluklarla karşılaşabilir. Diğer bir ifadeyle, Rusya'nın yakın çevresinde nüfuzunu korumaya yönelik stratejisi ile Batı'nın Kafkasya'yı da içerecek Avrasya genişlemesi stratejisi arasındaki gerilimi yansıtan jeopolitik bağlam, Ermenistan'ın dış politikasını yapısal olarak dönüştürme çabalarını daha da zorlaştıracaktır.

İkinci olarak, Ermenistan'ın Türkiye ile yakınlaşmasının kalıcılığı da belirsizdir. Tarihsel düşmanlıklar, soykırım iddiaları, toprak talepleri, Kars Antlaşması'nın tanınmıyışı ve diasporanın baskısı gibi unsurlar ilişkilerin tamamen normalleşmesinin önünde önemli engeller olarak durmaktadır. Paşinyan'ın Türkiye'ye yönelik tarihi düşmanlığı aşma iradesinin Ermeni dış politika eliti içinde ne ölçüde karşılığı olduğu bir yana, bu irade Ermeni toplumunda irredentist ve reaksiyoner bir milliyetçi yaklaşımın yaygınlığı nedeniyle ülke içi muhalefet ve diasporada hâkim tutum karşısında oldukça kırılıgandır. Sonuç olarak Erivan'ın yeni stratejik yönelimi güvenlik ihtiyaçları ve bölgesel ilişkilerinin karmaşıklığı nedeniyle önemli sınırlamalarla karşı karşıyadır. Dış politikadaki bu değişimin mahiyeti ve yansımaları, Ermenistan bölgenin istikrarsız jeopolitik ortamında yol almaya devam ettikçe muhtemelen daha da netleşecektir.

REEVALUATING SECURITY: ARMENIA'S TRAJECTORY FROM STRATEGIC ALLIANCE TO DISILLUSIONMENT WITHIN THE CSTO

Armenia's relationship with Russia holds pivotal significance within the geopolitical landscape of the South Caucasus, shaped by profound historical, political, and strategic factors dating back to the 19th century Tsarist Russia's expansion into the Caucasus region. As one of the founding republics of the Soviet Union, Armenia was a significant part of the Moscow-centered political, economic, and military integration during the Soviet era. Following the dissolution of the USSR, Armenia encountered a multitude of challenges, including regional conflicts, economic instability, and geopolitical uncertainties. Amidst the tumultuous aftermath of the USSR's dissolution and the subsequent emergence of new republics in the region, Armenia's irredentist foreign policy aimed at challenging Azerbaijan's territorial integrity, particularly its assertive stance regarding the Nagorno-Karabakh region, significantly shaped its trajectory. Furthermore, despite being among the first nations to recognize Armenia's independence, Armenia's adversarial approach towards Turkey, its non-recognition of the Treaty of Kars, and its strategy to garner international acceptance of its genocide allegations have heightened regional tensions. Armenia sought support and security assurances from its erstwhile Soviet ally to address security challenges largely

exacerbated by its own actions, thereby underscoring the renewed significance of Armenia-Russia relations in this context.

Armenia's post-Soviet security doctrine has been anchored in its strategic partnership with Russia and its membership in the Collective Security Treaty Organization (CSTO). During President Levon Ter-Petrosyan's tenure, Russia's assistance was underscored as critical for Armenia's security and stability, leading to Armenia's inclusion in the Commonwealth of Independent States (CIS) and CSTO. Subsequently, Armenia bolstered its military and security cooperation with Russia, particularly evident following the 1994 ceasefire between Armenia and Azerbaijan. This period saw Armenia sourcing arms from Russia, maintaining Russian troop presence at military bases, and augmenting its defense capabilities. The 1997 agreement, whereby Russia undertook the responsibility of safeguarding Armenia's borders with Turkey and Iran, exemplifies the outcomes of this collaboration. Nevertheless, this relationship highlights an asymmetrical dependency wherein Armenia relies significantly on Russia in matters of security. Armenia expects Russia's support for its regional and global objectives in exchange for security assurances.

Armenia's security policy has been significantly influenced by its membership in the Collective Security Treaty Organization (CSTO) since the early 1990s. The CSTO's security umbrella has held strategic importance, particularly in the context of the Nagorno-Karabakh conflict, and also served as a safeguard against external threats for Armenia. However, the CSTO's policy of neutrality and limited intervention during the Nagorno-Karabakh conflict did not fully meet Armenia's expectations. Adhering to international law, the organization refrained from direct military involvement, while internal divisions among member states and Russia's balanced approach further constrained its effectiveness. Despite diplomatic efforts and cooperation with the OSCE Minsk Group, the CSTO's contributions fell short in achieving a lasting resolution to the Nagorno-Karabakh conflict.

Consequently, Armenia did not receive the anticipated military and political support from the CSTO, prompting scrutiny of the organization's efficacy in addressing Nagorno-Karabakh issues. The April 2016 "4-Day War" between Armenia and Azerbaijan in the Nagorno-Karabakh region posed a significant threat to regional stability and security. Armenia expected logistical and military assistance from the CSTO during this period, yet these expectations were unmet. Russia opted not to intervene, concerned about potential regional destabilization if the conflict escalated. Meanwhile, the CSTO advocated for a diplomatic resolution, but the pro-Azerbaijani stance of certain member states, notably Kazakhstan and Belarus, fostered disillusionment in Armenia. This circumstance undermined Armenia's confidence in the Russian-led alliance and prompted a reassessment of its security policies. Following the "Velvet Revolution" in 2018, Armenia's new leadership began to critically evaluate the effectiveness of Russia and the CSTO.

The culmination of discord between Yerevan and the organization came with Azerbaijan's extensive military campaign to reclaim its territories during the 44-day Second Nagorno-Karabakh War in 2020, resulting in Armenia's diminished regional influence. Armenia appealed for assistance from the Collective Security Treaty Organization (CSTO) and Russia, but these requests went unfulfilled, as Nagorno-Karabakh falls outside the CSTO's operational jurisdiction. The CSTO advocated for diplomatic channels to resolve the conflict and refrained from direct military intervention against Azerbaijan. Internal disagreements among member states and Russia's external challenges, notably the Ukraine crisis, hindered the organization's ability to play an effective role.

As a result of the war, Azerbaijan made substantial territorial gains. Russia mediated a ceasefire agreement on November 10, 2020, deploying peacekeepers to the region. However, these developments eroded Armenia's confidence in Russia and the CSTO, casting doubts on the alliance's effectiveness in ensuring collective security. The Pashinyan administration has urged a reassessment of Armenia's foreign policy priorities, criticizing its dependency on Russia as a strategic error.

Consequently, Armenia undertook a review of its security strategy and pursued alternative alliances after disillusionment with the CSTO. Efforts to enhance ties with the European Union have included initiatives such as the Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA) and participation in EU military missions. Closer relations with the United States have been bolstered through humanitarian aid, military training programs, and joint military exercises held in 2023. Armenia has also deepened military cooperation with nations like India and Greece, while taking steps toward normalization with Turkey.

In this new strategic orientation, Armenia confronts challenges such as geopolitical uncertainties, delicate relations with Russia, and domestic political opposition. Armenia aims to bolster its security and economic stability by expanding international partnerships, navigating complex interests and challenges with careful consideration.

KAYNAKÇA

Abilov, S. (2018), "OSCE Minsk Group: Proposals and Failure, The View from Azerbaijan", *Insight Turkey*, 20 (1), 143-163.

Abushov, K. (2019), "Russian Foreign Policy towards the Nagorno-Karabakh Conflict: Prudent Geopolitics, Incapacity or Identity?", *East European Politics*, 35 (1), 72-92.

Aberg, J. H. S. and Terzyan, A. (2018), "Structure or Agency? Explaining Armenia's Foreign Policy Evolution", *Eastern Journal of European Studies*, 9 (1), 151-172.

Alizade, M. (2024), "Nikol Paşinyan "Soykırım" Konusuna Yaklaşımında da Devrim Yapıyor", *Independent Türkçe*, 19 Mayıs 2024. Erişim: 24 Mayıs 2024,

<https://www.indytrk.com/node/723596/türkiyeden-sesler/nikol-paşinyan-soykırım-konusuna-yaklaşımında-da-devrim-yapıyor>.

Askerov, A. and Ibadoghlu, G. (2023), “The Causes and Consequences of the Second Karabakh War”. M. H. Yavuz and M. M. Gunter (Ed.), *The Nagorno-Karabakh Conflict Historical and Political Perspectives* içinde, (s. 245-271). Oxon: Routledge,

Atanesyan, A. V.; Reynolds, B. M. and Mkrtichyan, A. E. (2024), “Balancing between Russia and the West: The Hard Security Choice of Armenia”, *European Security*, 33 (2), 261-283.

Aydıntaşbaş, A. and Giragosian, R. (2022), “Acts of Normality: The Potential for Turkey-Armenia Rapprochement”, European Council on Foreign Relations, 15 March 2022. Erişim: 12 Mayıs 2024, <https://ecfr.eu/publication/acts-of-normality-the-potential-for-turkey-armenia-rapprochement/>.

Babayan, A. (2016), “Eurasian Union Meeting In Yerevan Cancelled”, *RFE/RL Armenian Service*, 07 April 2016. Erişim: 28 Nisan 2024, <https://www.azatutyun.am/a/27660207.html>.

Broers, L. (2019), *Armenia and Azerbaijan: Anatomy of a Rivalry*, Edinburg: Edinburg University Press.

Broers, L. (2016), *The Nagorny Karabakh Conflict: Defaulting to War*, Research Paper, London: Royal Institute for International Affairs.

Council of the EU, “Armenia: EU Launches a Civilian Mission to Contribute to Stability in Border Areas”, Press Release, 20 February 2023. Erişim: 10 Mayıs 2024, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/02/20/armenia-eu-launches-a-civilian-mission-to-contribute-to-stability-in-border-areas/>.

CRRC Caucasus Barometer (2020), CRRC Armenia. Erişim: 3 Mayıs 2024, https://www.crrc.am/wp-content/uploads/2019/03/CB_2019_PPT_ENG_v.3.pdf.

Çakmak, C. and Özşahin, M. C. (2023), “Explaining Russia’s Inertia in the Azerbaijan–Armenia Dispute: Reward and Punishment in an Asymmetric Alliance”, *Europe-Asia Studies*, 75 (6), 972-988.

Davidzon, I. (2022), *Regional Security Governance in Post-Soviet Eurasia: The History and Effectiveness of the Collective Security Treaty Organization*, Cham: Palgrave Macmillan.

Davtyan, E. (2024), “Lessons that Lead to War: Foreign Policy Learning and Military Escalation in the Nagorno-Karabakh Conflict”, *Problems of Post-communism*, 71 (1), 26–36.

De Waal, T. (2010), “Remaking the Nagorno-Karabakh Peace Process”, *Survival*, 52 (4), 159–176.

Frappi, C. (2022), “Armenia 2022: Looking for a Way out of the Nagorno-Karabakh Impasse”, *Asia Maior*, 33, 447-477.

Gamaghelyan, P. and Rumyantsev, S. (2021), “The Road to the Second Karabakh War: The Role of Ethno-centric Narratives in the Nagorno-Karabakh Conflict”, *Caucasus Survey*, 9 (3), 320-336.

Grigoryan, A. (2014), “Armenia: Joining Under The Gun”. S. F. Starr and S. E. Cornell (Ed.), *Putin’s Grand Strategy; The Eurasian Union And Its Discontents* içinde (s. 98-109). Washington: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.

Grigoryan, A. (2024), “Revolutionary Governments, Recklessness, and War: The Case of the Second Karabakh War”, *Security Studies*, 1-35.

Giragosian, R. (2018), “The Third Powers and Armneian”, Nicu Popescu and Stanislav Secrieru (Ed.), *Third Powers in Europe’s East* içinde (s. 93-100). Paris: European Union Institute for Security Studies, Publications Office.

Goltz, T. (1993), “Letter from Eurasia: The Hidden Russian Hand”, *Foreign Policy*, No. 92, 96-116.

Ibrahimov, R. and Oztarsu, M. F. (2022), “Causes of the Second Karabakh War: Analysis of the Positions and the Strength and Weakness of Armenia and Azerbaijan”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 24 (4), 595-613.

Jafarov, N. and Aslanlı, A. (2021), “Russia’s Policy During the 44-Day Karabakh War”, *Insight Turkey*, 23 (4), 213-229.

Jafarova, E. (2020), “Evaluating the OSCE Minsk Group’s Mediation of the Armenia–Azerbaijan Conflict”, *Institute for Security Policy (ISP) Working Paper*, Vienna, 1-29.

Kasım, K. (2012), “Armenia's Foreign Policy: Small State Irredentism”, *Review of Armenian Studies*, 11 (25), 133-150.

Kasım, K. (2009), *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara: USAK Yayınları.

Kucera, J. (2023), “Armenia Refuses to Host CSTO Exercises”, *Eurasianet*, 10 January 2023. Erişim: 24 Mayıs 2024, <https://eurasianet.org/armenia-refuses-to-host-csto-exercises>.

Markarov, A.; Galstyan, N. S. and Hayrapetyan, G., “The Main Dimensions and Issues of Armenia’s Foreign Security Policy”. K. Kakachia and A. Markarov (Ed.), *Values and Identity as Sources of Foreign Policy in Armenia and Georgia* içinde (s. 107-144). Tbilisi: Universal.

Melikyan, S. (2024), “Fast-tracking Armenia-India Military Cooperation”, *Observer Research Foundation Essay Series*, 17 May 2024. Erişim: 12 Haziran 2024, <https://www.orfonline.org/expert-speak/fast-tracking-armenia-india-military-cooperation>.

Mgdesyan, A. (2023), “Armenia Further Downgrades Participation in CSTO”, *Eurasianet*, 14 March 2023. Erişim: 24 Mayıs 2024, <https://eurasianet.org/armenia-further-downgrades-participation-in-csto>.

Minasyan, S. (2024), “Armenia-Turkey Process of Normalization: Illusive Deadlock?”, *Civilnet*, 30 April 2024. Erişim: 15 Mayıs 2024, <https://www.civilnet.am/en/news/773634/armenia-turkey-process-of-normalization-illusiv-deadlock/>.

Minasyan, S. (2013), “Look Not a Gift Tank in the Muzzle”, *Russia in Global Affairs*, No. 1, January/March 2013, Erişim: 16 Nisan 2024, <https://eng.globalaffairs.ru/articles/look-not-a-gift-tank-in-the-muzzle/>.

Nalbandian, N. (2022), “Russia Again Not Backed by Armenia in UN Vote on Ukraine”, *Radio Azatutyun*, 8 April 2022. Erişim: 8 Mayıs 2024, <https://www.azatutyun.am/a/31793297.html>.

Özkan, G. (2013), “Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri ve Karabağ’daki Ermeni İşgali (1991-2002)”. Ç. Erhan (Ed.), *Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan* içinde (s. 103-131). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Özkan, G. (2006), “Nagorno-Karabakh Problem: Claims, Counterclaims and Impasse”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 1 (1), 118-137.

Özkan, G. ve Özkan, E. Ş. (2022), “Jeopolitik Oyun Kurucu Olarak Türkiye’nin 2020 Karabağ Savaşı’ndaki Politikası”. A. S. Merdan (Der.), *2020 Karabağ Savaşı: İlham Aliyev: Karabağ Azerbaycan’dır!* içinde (s. 203-234). Ankara: Nobel Yayınevi.

Panossian, R. (2001), “The Irony of Nagorno-Karabakh: Formal Institutions versus Informal Politics”, *Regional & Federal Studies*, 11(3), 143–164.

Papazian, T. (2006), “From Ter-Petrossian to Kocharian: Explaining Continuity in Armenian Foreign Policy, 1991–2003”, *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 14 (2), 235-251.

Pashinyan, N. (2023a), “Prime Minister Nikol Pashinyan's Interview with CNN Prima News”, 01 June 2023. Erişim: 8 Mayıs 2024, <https://archive.md/K0nJa#selection-321.0-321.62>.

Pashinyan, N. (2023b), “Armenia’s Policy of Solely Relying on Russia to Guarantee Its Security Was a Strategic Mistake”, *Massis Post*, 04 September 2023. Erişim: 8 Mayıs 2024, <https://massispost.com/2023/09/nikol-pashinyan-armenias-policy-of-solely-relying-on-russia-to-guarantee-its-security-was-a-strategic-mistake/>.

Poghosyan, B. (2024), “Time to Transform Armenia-India Cooperation into a Strategic Partnership”, *Civilnet*, 21 March 2024. Erişim: 10 Mayıs 2024, <https://www.civilnet.am/en/news/768808/time-to-transform-armenia-india-cooperation-into-a-strategic-partnership/>.

Putz, C. (2016), “Eurasian Economic Union Meeting Delayed and Moved to Moscow”, *The Diplomat*, 8 April 2016. Erişim: 28 Nisan 2024, <https://thediplomat.com/2016/04/eurasian-economic-union-meeting-delayed-and-moved-to-moscow/>.

Schmidt, H. J. (2017), “The Four-Day War Has Diminished the Chances of Peace in Nagorno-Karabakh”, *OSCE Yearbook 2016*, Baden-Baden, 111-123.

Shafiyev, F. and Huseynov, V. (2020), “Peace Negotiations Cannot Be Held Forever: Breaking the Deadlock in the Armenia-Azerbaijan Conflict”, *Insight Turkey*, 22 (4), 99-111.

Shiriyev, Z. (2019), “Azerbaijan’s Relations with Russia Closer by Default?”, *Research Paper*, Chatham House Russia and Eurasia Programme. Erişim: 28 Nisan 2024, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2019-03-14-Azerbaijan2.pdf>.

Shiriyev, Z. (2017), “The ‘Four-Day War’: Changing Paradigms in the Nagorno-Karabakh Conflict”, *Turkish Policy Quarterly*, 15 (4), 53-64.

Spina, N. (2018), “Threats to National Security and Public Support for Integration: The Case of Armenia and Nagorno-Karabakh”, *Caucasus Survey*, 6 (4), 1-22

Ter-Matevosyan, V. and Mkrtychyan, N. (2021) “The Conduct of Armenian Foreign Policy: Limits of the Precarious Balance”. A. M. Brady and B. Thorhallsson (Ed.), *Small States and the New Security Environment* içinde (s. 203-215). Cham: Springer.

Ter-Matevosyan, V.; Drnoian, A.; Mkrtychyan, N. and Yepremyan, T. (2017), “Armenia in the Eurasian Economic Union: Reasons for Joining and its Consequences”, *Eurasian Geography and Economics*, 58 (3), 340-360

Terzyan, A. (2016) “The Evolution of Armenia’s Foreign Policy Identity: The Conception of Identity Driven Paths. Friends and Foes in Armenian Foreign Policy

Discourse”. K. Kakachia and A. Markov (Ed.), *Values and Identity as Sources of Foreign Policy in Armenia and Georgia* içinde (s. 145-183). Tbilisi: Publishing House Universal.

Terzyan, A. (2022), “Ukraine amid Russian aggression: a view from Armenia”, *Modern Diplomacy*, 6 March 2022. Erişim: 8 Mayıs 2024, <https://modern diplomacy.eu/2022/03/06/ukraine-amid-russianaggression-a-view-from-armenia>.

Weinstein, A. (2007), “Russian Phoenix: The Collective Security Treaty Organization”, *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, 8 (1), 167-80.

“Armenia, Azerbaijan and Russia Sign Nagorno-Karabakh Peace Deal”, *BBC News*, 10 November 2020. Erişim: 5 Mayıs 2024, <https://www.bbc.com/news/world-europe-54882564>.

“Armenia Eyes Closer Military Cooperation with Greece”, *Anadolu Agency*, 27 February 2024. Erişim: 15 Haziran 2024, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/armenia-eyes-closer-military-cooperation-with-greece/3149263>.

“Armenia Launches Joint Military Drills with United States that Anger Moscow”, *Associated Press*, 11 September 2023 (a). Erişim: 10 Mayıs 2024, <https://apnews.com/article/armenia-azerbaijan-american-troops-drills-nagorno-karabakh-9bf6319025029ec1a68e19412508f37e>.

“Armenia Suspends Participation in Russia-led Regional Military Alliance”, *Anadolu Agency*, 23 February 2024: Erişim: 12 Mayıs 2024, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/armenia-suspends-participation-in-russia-led-regional-military-alliance/3145598>.

“Armenia to Leave Russia-led Security Bloc, Says PM”, *Reuters*, 12 June 2024. Erişim: 15 Haziran 2024, <https://www.reuters.com/world/europe/armenia-leave-russia-led-security-bloc-says-pm-2024-06-12/>.

“Armenia’s Leader Snubs Meeting of Russia-dominated Security Grouping over a Rift with the Kremlin”, *Associated Press*, 23 November 2023 (b). Erişim: 24 Mayıs 2024, <https://apnews.com/article/russia-belarus-armenia-security-summit-putin-ff3a7502a5dbe0f70f7153226ecf2fef>.

“Armenia’s Parliament Defies Russia in Vote to Join International Criminal Court”, *The Guardian*, 3 October 2023. Erişim: 24 Mayıs 2024, <https://www.theguardian.com/world/2023/oct/03/armenias-parliament-defies-russia-in-vote-to-join-international-criminal-court>.

“Armenian PM Attacks Russian-Led Alliance At Summit In Yerevan”, *RFE/RL*, 24 November 2022. Erişim: 24 Mayıs 2024, <https://www.rferl.org/a/armenia-cst-pashinian-criticism/32145663.html>.

“CSTO: Azerbaijan’s Actions Escalate the Tension”, *Armenpress*, 2 April 2016. Erişim: 28 Nisan 2024, <https://armenpress.am/en/article/841843>.

“CSTO Urges to Cease Fire in Nagorno-Karabakh, Resume Talks”, *Interfax*, 28 September 2020. Erişim: 4 Mayıs 2024, <https://interfax.com/newsroom/top-stories/70000/>.

“Cyprus-Greece-Armenia Sign Tripartite Defence Cooperation Program”, *Defence Redefined*, 02 September 2021. Erişim: 11 Mayıs 2024, <https://defencereDEFINED.com.cy/cyprus-greece-armenia-sign-tripartite-defence-cooperation-program/>.

“Greece Says It’s Hoping to Nudge Ally Armenia’s Alliances Westward”, *Associated Press*, 27 February 2024. Erişim: 12 Mayıs 2024, <https://apnews.com/article/greece-armenia-nato-european-union-russia-karabakh-f653770ef571d5fe3be2003881c32ed1>.

“İşğaldan Azad Edilmiş Şəhər və Kəndlərimiz”, *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi Azərtac*, 01 Dekabr 2020. Erişim: 5 Mayıs 2024, https://azertag.az/xeber/İsgaldan_azad_edilmis_seher_ve_kendlerimiz-1622227.

“Paşinyan’ın Hedefi Türkiye İle Sil Baştan”, *Hürriyet*, 24 Mayıs 2024. Erişim: 12 Haziran 2024, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/pasinyanin-hedefi-turkiye-ile-sil-bastan-42466771>.

“Paşinyan’ın 1915 Olaylarına İlişkin Sözleri Ermenistan’da Gündem Oldu”, *Anadolu Ajansı*, 12 Nisan 2024. Erişim: 12 Haziran 2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pasinyanin-1915-olaylarina-iliskin-sozleri-ermenistanda-gundem-oldu/3192305>.

“Pelosi Condemns ‘Illegal’ Azerbaijan Attack on Armenia”, *Euractiv*, 19 September 2022. Erişim: 10 Haziran 2024, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/pelosi-condemns-illegal-azerbaijan-attack-on-armenia/>.

“Statement by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus in Connection with the Events Regarding Nagorny Karabakh”, *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus*, 2 April 2016. Erişim: 30 Nisan 2024, https://mfa.gov.by/en/press/news_mfa/ed083eeb7910baf9.html.

“Yerevan Bewildered over Belarus Position on Karabakh Conflict”, *Arka News Agency*, 3 April 2016. Erişim: 30 Nisan 2024, https://arka.am/en/news/politics/yerevan_bewildered_over_belarus_position_on_karabakh_conflict/.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	M. Turgut DEMİRTEPE
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	M. Turgut DEMİRTEPE
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlemek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	M. Turgut DEMİRTEPE
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	M. Turgut DEMİRTEPE
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	M. Turgut DEMİRTEPE